

դուժ է Ղազար Փարպեցին, միայն այն տարբերութեամբ, որ առաջին երկու պատմագրերը վերագրում են ս. Մեսրոպին բոլոր հայկական գրերի գիւտը, իսկ Ղազար Փարպեցին տրամադիր է Մեսրոպին վերագրելու նախնի հայոց նշանագրերի մշակումն և լրացումը:

Այստեղ արդէն, ինքն ըստ ինքեան առաջ է գալիս հետեւեալ կարեւոր հարցերը. առաջին՝ թէ արդե՞օք Մեսրոպից առաջ եղել է հայոց գիր. երկրորդ՝ եթէ հայոց գիր եղած չէ, արդե՞օք հայերը գոնէ օգտուել են հարեան աւելի կուլտուրական ազգերի՝ յունաց, ասորոց կամ պարսից գրութիւններով հայոց լեզուի վրէժնաւում համար:

Այն նիւթերը, որ մեզ մատակարարում են մեր նշանաւոր պատմագրերը Ագաթանգեղոսից սկսած մինչև Ղազար Փարպեցին լեւի—լիցուն են կրօնական կամ պատերազմական անցուդարձերով և շատ քիչ բան են տալիս հետաքրքիր ընթերցողին մեր նախնիքի զուտ կուլտուրական կեանքի վերաբերմամբ:

Եթէ դուք ցանկանում էք նախնիների կեանքի մի կողմը լուսաբանել ժամանակակից պատմա-կուլտուրական հայեցակէտով, դուք միանգամայն մնում էք ձեռն-թափ ու կամայ աւամայ դիմում էք այս ու այն ենթադրութիւնների. մի մեթոդ, որ յամենայն դէպս խիստ գիտական համարւել չի կարող:

Երբ դուք ուշի ուշով թերթում էք Փաւստոս Բիւզանդացուն, որ գրած է մեր գրերի գիւտից առաջ, աւամայ գալիս էք այն եզրակացութեան, որ գիրքը գրած է եղել հայերէն և ոչ թէ յունարէն ու յետոյ հայերէն թարգմանւած. ինչպէս որ առհասարակ ընդունւած է կարծել*):

Փաւստոս Բիւզանդի մէջ այնքան հայ ժողովրդական դարձեացրենք կան, որ հայ լեզուի փոքր իշտոնէ ճաշակ ունեցողը վերջնականապէս կգայ այն եզրակացութեան, որ այդ գիրքը սկզբից մինչև վերջը գրւած է բուն հայ մարդու, ժամանակակից խօսակցական ու գրականական հայերէնին լաւ տիրապետող մի անձնաւորութեան ձեռքով, չնայելով՝ որ այդ անձնաւորութիւնը օտարի անուն է կրում իւր վրա կամ թագնւած է օտարի անուն տակ:

Նոյնը կարելի է ասել և Ագաթանգեղոսի մասին, որ իւր երկը գրել է մեր գրերի գիւտից աւելի քան հարիւր տարի առաջ: Կատին Ագաթանգեղոսը հաւանական ենթադրութեամբ լատիններէն կամ յունարէն պիտի գրած լինէր իւր երկը, բայց ոչ լատիններէն և ոչ էլ յունարէնի մէջ չկան այն տառերը, որոնցով այնքան հարազատ ճշտութեամբ գրւած են այդ գրւածքում եղած բազմաթիւ հայկական աշխարհաշրթական և այլ յատուկ անունները:

Միւս կողմից երբ դուք կարդում էք Եղիշէն և Եգնիկը, կարդում էք ս. Սահակի ձեռքով թարգմանւած Աստուածաշունչ գիրքը, դուք հիացած և սքանչացած լեզուի նրբութեամբ և հարստութեամբ, կամայ, աւամայ գալիս էք այն եզրակացութեան, որ հայ գրերի գիւտից առաջ հայ լեզուով պիտի եղած լինէր մի շատ ծաղկած և փարթամ գրականութիւն. թէ թր գրութեամբ, հին հայերէն տառերով արդե՞օք, թէ հարեան ազգերի տառերով, այդ մնում է արդէն հանելուկ:

*) Ծանօթ. Այս և նման խորհրդածութիւնները կատարելիս, մենք մեր նախնի մատենագրներին ընդունում ենք վաւեր, ճշմարտապատում ու իւրաքանչիւրին իւր ժամանակագրական յատուկ վայրերում:

ՆԱԽՆԻ ՀԱՅՈՑ ԳՐԻ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋԸ:

Երկու աղանաւոր պատմագրեր՝ Սքանչելի Կորիւնը և պատմահայր Խորենացին իրեն ժամանակակիցներ, Մեսրոպի և Սահակի անմիջական յառաջադէմ աշակերտներ, մանրամասն աւանդում և նկարագրում են մեր գրերի գիւտի բոլոր հանգամանքները, այնպէս որ մեզ մնում է միայն ամենամեծ երախտագիտութեամբ ընդունել նրանց հաղորդածները իբրեւ զուտ պատմական ճշմարտութիւններ, որովհետեւ աղանաւորներ իւր պատմածների մասին կապւածանքը արդէն անարժան քննամոլութիւն կլինէր:

Կորիւնի և Խորենացու աւանդածները ամրագն-

Աստուածաշնչի թարգմանութիւնը կատարուում է անմիջապէս գրերի գիւտից յետոյ, մինչև Եզրիկը նոյնպէս շատ տարիներ չի անցնում: Մինչև Եզրիկը, Պորենացին ու Ղազար Փարպեցին անցնում է մի քանի տասնեակ տարիներ միայն և այդ մարդիկ տալիս են մեզ կատարելապէս մշակած, սքանչելի լեզուով գրութիւններ: Եզրիկի ու Եզրիկի լեզուն ունենալու համար, այն էլ այն ժամանակեայ պայմաններում, երբ գիրքը գրուում ու կարդացւում էր շատ սահմանափակ շրջաններում—մենաստանների ու վանքերի պարիսպների մէջ—հարկաւոր կլինէր դարերի մշակումն:

Կլասիկական յունարէնն ու լատիներէնը նոյնպէս և նորագոյն լեզուները՝ ֆրանսերէնը, գերմաներէնը ուսերէնը մինչև իրենց ծաղկման ներկայ աստիճանը, դարերի մշակման բովով անցան:

Մեր նոր գրականական լեզուն, աշխարհարարը, չնայելով, որ ահա աւելի քան հարիւր տարւայ մշակման ընթացք ունի, չնայելով իւր ծաղկման անհամեմատ աւելի յաջող պայմաններին, դեռ ևս շատ հեռու է իւր զարգացման գագաթնակէտին հասնելուց:

Անօրինակ և զարմանալի երևոյթ:

Եւ իսկապէս տէք քուրդի, ալբանացու, կամ չերքիզի ձեռքը սեպական ազգային գիր և ինչ էք կարծում, այդ ազգերը, իսկոյն, մի քանի տարիների, ասինք նոյն իսկ մի քանի տասնեակ տարիների ընթացքում ընդունակ կլինէին այդպիսի ճոխ, հարուստ և փարթամ լեզուով երկեր տալու, ինչպէս հինգերորդ դարից մնացած գրութիւնները:

Ի հարկէ ոչ:

Ուրեմն չնայելով պատմական դրական փաստերի բացակայութեան, մենք դրականապէս գալիս ենք այն եզրակացութեան, որ մինչև Սահակն ու Մեսրոպը, մինչև մեր գրերի գիւտը, հայոց մէջ գոյութիւն է ունեցել շատ լայն չափով, մի կամ նոյն իսկ գուցէ մի քանի, գրականական շրջաններ, որոնց ընթացքում հայոց լեզուն այնքան բարձր զարգացման է հասել, որպիսին մենք տեսնում ենք գրերի գիւտից անմիջապէս յետոյ Սահակի, Մեսրոպի, Եզրիկի, Եզրիկի, Պորենացու, Ղազար Փարպեցու և այլոց երկերի մէջ, Նախնի հայոց գրականութեան ու լեզուի մասին մենք ենթադրում ենք հետևեալը:

Դեռ Քրիստոսից մի քանի դար առաջ և առ սակաւը Արշակունեաց մուտքից անմիջապէս յետոյ, Հայաստանում սկսւում է հայոց լեզուի ու գրականութեան մշակումը, հաւանականաբար սեպական գրով, որ գնալով զարգանում է մինչև քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստանում:

Պարթևական լեզուի և հայոց արարատեան բարբառի խառնուրդից կազմւում է ոստանիկ քաղցրահնչիւն պետական լեզու-գրաբարը, որ հետզհետէ ճոխանում է ու զարգանում հայոց արքունի պաշտօնական ու զիւանական գործերում. քրմական շրջաններում, մեհնական մատեաններում, դրանց դպրոցներում ու դպրեաններում, նախարարական ընտանիքներում, վաճառաշահ բազմամարդ կենդրոնական քաղաքներում ու ազգային անդիր բանաստեղծութիւններում (վիպասաններ) և այս շրջանը տեւում է մինչև քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան:

Մուտք է գործում քրիստոնէութիւնը—անկասկած անհամեմատ մի աւելի բարձր կուլտ քան հեթանոսութիւնը, բայց քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստանում կատարւում է բազմաճաբիւր օտար՝ յոյն և ասորի կրօնաւորների արշաւանքով, որոնք անխնայ

կործանում ու հարւածում են այն բոլորը, ինչ որ կապ ունէր կոապաշտական կրօնի և նրա արարողութիւնների հետ: Կործանելով հայոց հեթանոսական մեհնաները, հեթանոսական դպրոցները, այրելով ու ոչնչացնելով մեհնական գրաւածները, հալածելով ու կոտորելով քրմական դասը, միևնոյն ժամանակ մի անբուժելի հարւած են հասցնում նախնի հայ լեզուն ու դպրութեանը:

Հայ լեզուն հալածւում է նոր կրօնի միջից, իրեն կոապաշտական արարողութիւնների հետ շաղկապւած մի լեզու և նրա փոխանակ սկսում են թագաւորել յոյն և ասորի լեզուները. կամաց, կամաց գործածութիւնից դուրս է գցւում և հայ գիրը:

Բայց հայ լեզուի վտարումը եկեղեցուց, դեռ չէր նշանակում նրա իսպառ ոչնչացումը: Ոստանիկ լեզու գրաբարը դեռ շարունակում է թագաւորել արքունիքում, նախարարական շրջաններում, բազմամարդ կենտրոնական քաղաքներում, անգիր բանաստեղծութիւնների, վիպասանութիւնների մէջ, որոնք ընդարձակ ծաւալ ունէին Հայաստանում. բայց ամենից աւելին քարոզների մէջ, ուր հոգևորականութիւնը արդէն ակամայ ստիպւած էր մայրենի լեզու գործածել, այնպէս որ օտար հոգևորականներից շատերը ստիպւած էին հայերէն սովորել:

Բացի դրանից հալածւած քրմական դասակարգը ապաւինում է երկրի լեռնոտ մասերում (Գողթն, Սիւնիք և այլն) տանելով իւր հետ հայ լեզուն ու դպրութիւնը:

Սակայն օտարի լեզուն երկար տիրապետել չըպիտի կարողանար. քրիստոնէութիւնը կործանելով նախկին կոապաշտական դպրոցները, նրանց փոխանակ հաստատեց իւր սեպական դպրոցները, ուր սովորում էին հարազատ հայ մանուկներ: Շատ բնական է, որ զուտ հայկական դպրոցական սերունդը աճելով հաշտ աչքով չպիտի մտիկ անէր օտար բռնաւորներին, մանաւանդ որ այդ աշակերտութիւնը մեծ մասամբ նախկին քրմական դասակարգի դաւաճներէն էր:

Ենթադրելի է, որ օտար լեզուների դէմ անտագոնիզմը սկսեց դեռ Մեսրոպից շատ առաջ, գնալով հետզհետէ այդ յարաբերութիւնները լարման գագաթնակէտին հասան և Մեսրոպի ժամանակ մայրենի լեզուի ու սեպական գրի գործածութեան փափազը արդէն դարձաւ մի համազգային հրամայողական պահանջ, որին այնքան յաջող ու գեղեցիկ լրացում տւին անգղական Մեսրոպն ու Սահակը:

Խ. ՂԱՄԱՐԵԱՆ

